

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО

**ДВНЗ
4 ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ***

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО

УДК 75.81+26.89

ББК 796.5+908

П16

ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО: Збірник наукових праць. -
Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди*». -
Переяслав-Хмельницький, ПП «СКД», 2012. - 488 с.

Науково теоретичний збірник засновано у 2012 році

ЗАСНОВНИК:

*ДВНЗ *Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди**

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

В.П.Коцур, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. АПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Вашуленко М.С., д.пед.н., проф., дійсний член АПН України, Нікітчина С.О., д.пед.н., проф., Конох А.П., д.пед.н., доц., Круцевич Т.Ю., д.н. з фіз.вих. і спорту, проф., Токмань Г.Л., д.пед.н., професор. Обозний В.В., д.пед.н., професор, Шапран О.І., д.пед.н., доцент, Рик С.М., к.філос. н., доц., Куйбіда В.В., к. біол. н., доц., Серебряй В.С., головний редактор газети „Краєзнавство. Географія. Туризм”, Іангелов Б.П., к.пед.н., доцент., Пангелова Н.Є., к.пед.н., доцент, Пивовар А.А., к.наук з фіз. вих і спорту, доцент.

РЕКОМЕНДОВАНО ВЧЕНОЮ РАДОЮ ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ (ПРОТОКОЛ Л*4 ВІД 22 ІТУДНЯ 2011 Р.)

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ КВ МІ6427-AS99P ВІД 20. 01. 2010 РОКУ

ЗБІРНИК ЗАТВЕРДЖЕНО ПОСТАНОВОЮ ПРЕЗИДІЇ ВАК УКРАЇНИ

З ПЕДЛГОПЧНИХ НАУК ВІД 06.10.10 /Б3-05/6

ISBN 966-8122-62-9

© ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ
імені Григорія Сковороди*, 2012

дение РАО «Ин-т содержания и методов обучения», « ГФООУ ВПО «Шуйский гос. пед. ун-т*». - Шуя, 2012. - 49 с.

9. Коротков, Э.М. Управление качеством образования [Текст]: учеб. пособие для вузов / Э.М. Коротков. - М.: Академ. Проект: Мир, 2006. - 320 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Смирнов Дмитрий Витальевич - кандидат педагогических наук, доцент, заведующий лабораторией дополнительного образования Учреждения Российской Академии образования, «Институт содержания и методов обучения» г. Москва.

УДК 371.233.4

Людмила Соловей

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ-КРАЄЗНАВЧОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ (1917 - 1919 рр.)

У статті висвітлюється діяльність екскурсійного відділу Департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти УНР і його роль у розвитку екскурсійно-туристично-краєзнавчої справи в Україні протягом 1917- 1919 рр.

Ключові слова: Департамент позашкільної освіти, екскурсійний відділ, керівник екскурсій, курси підготовки.

В статтє проанализована деятельность экскурсионного отдела Департамента внешкольного образования Министерства народного образования УНР и его роль в развитии экскурсионно туристско краеведческого дела в Украине в период 1917 - 1919 гг.

Ключевые слова: Департамент внешкольного образования, экскурсионный отдел, руководитель экскурсий, курсы подготовки.

The article deals with activity of the Excursion Section of Out of School Education Department of People Education Ministry of Ukrainian People Republic and its contribution into the development of excursion, tourism and local lore activity in Ukraine in 1917- 1919.

Keyword»: Out of School Education Department, excursion section, excursion leader, training courses.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристично-краєзнавча робота, що проводиться у закладах освіти сприяє вихованню у дітей національної свідомості і патріотизму, дає можливість пізнати історію, географію, звичаї, обряди і традиції рідного краю, пробуджує в дітей естетичні почуття і любов до природи та історико-культурної спадщини. Національно-культурне відродження української держави тісно пов'язано з об'єктивною оцінкою історичного минулого України. Від того наскільки наша молодь знає минуле, сприймає його, у великій мірі залежить майбутнє нашої держави. Вітчизняні науковці А.А. Берг, В.В. Бенедюк, В.С. Бугрій, Г.М. Гуменюк, Н.М. Іванків, Я.В. Луцьків, В.В. Лопатинська, С.П. Оришко, Л.В. Петько, Є.З. Рут, М.В. Соловей, П.Т. Тронько вивчали історію становлення туристично-краєзнавчої справи в Україні, організацію туристично-краєзнавчої роботи у загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах. Проблему підготовки

ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО

майбутніх учителів до організації краєзнавчої роботи у шкільних і позашкільних навчальних закладах досліджують В.В. Матіяш, В.В. Обозний, С.М. Танана, О.В. Тімець, І.М. Ткачівська та інші.

Проте недостатньо висвітлено у наукових публікаціях залишається діяльність українських урядів щодо становлення і розвитку туристично-краєзнавчої справи в Україні протягом 1917-1919 рр.

Мета статті - проаналізувати діяльність екскурсійного відділу Департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти УНР і його роль у розвитку екскурсійно-туристично-краєзнавчої справи в Україні протягом 1917- 1919 рр.

Виклад основного матеріалу. В кінці XIX - на початку XX ст. навчальні екскурсії різного тематичного спрямування (природничі, історичні, археологічні, літературні, мистецтвознавчі, виробничі) набули поширення в педагогічній практиці гімназій, земських, початкових і професійних шкіл, реальних, комерційних, педагогічних училищ. Екскурсійно-паломництва до православних святинь користувалися популярністю серед учнів церковно-приходських шкіл і духовних училищ. Шкільні екскурсії, виконуючи свою освітньо-виховну роль, як того прагнули їх популяризатори - українські вчені та педагоги, пробудили у підростаючого покоління інтерес до подорожей, мандрівок.

У період національно-визвольних змагань 1917-1919 рр. екскурсійна справа стала важливим напрямом діяльності українських урядів. Тогочасні освітянські керівники усвідомлювали важливе значення екскурсійної справи і вважали, що «...широкаорганізація екскурсій по всій Україні як шкільних, так і з дорослими людьми, має державну вагу» [7, арк. 156].

Уже в березні - квітні 1918 р. при Департаменті позашкільної освіти Міністерства народної освіти УНР було створено екскурсійний відділ, який очолила директор цього ж Департаменту С.Ф. Русова. Як центральний регулятивний орган організації екскурсій в Україні, відділ своєю головною метою визначив «...організацію та урегулювання взагалі екскурсійної справи..., налагодження планомірного руху екскурсій по Державі, які б із спо-

радичного явища сприйняли характер систематичний» [1, с. 124 - 125].

Працівники Департаменту відомі українські вчені та громадські діячі М.С. Шугаєвський (помічник С.Ф. Русової), Є.Ю. Перфецький (автор історіографічного нарису про Закарпаття, викладач Братиславського університету), П.П. Солуха, І.І. Крижанівський займалися організаційною, краєзнавчою, методичною роботою, збирали матеріал для видання путівників, розробляли нові екскурсійні маршрути, організували історичні, етнографічні, природничі, естетичні екскурсії для людей різних за віком, соціальним статусом, навіть для іноземних гостей, добивалися зменшеного тарифу для проїзду екскурсантів, приймали екскурсантів, забезпечували їх помешканням, організували білети на «безплатний вхід» до театрів, музеїв, виставок, а також надавали послуги екскурсуючих [7, арк. 156 - 159; 8, арк. 1 - 6]. Працівники екскурсійного відділу приділяли постійну увагу питанню підготовки екскурсуючих і активно займалися організацією тимчасових курсів з підготовки «керманців екскурсій».

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що значна увага екскурсійній справі приділялася урядом гетьмана П. Скоропадського та Директорії. Так, у грудні 1919 р. з метою найповнішого виявлення цікавих екскурсійних об'єктів Департамент позашкільної освіти Міністерства народної освіти (міністр освіти І.І. Огієнко) розробив спеціальні екскурсійні анкети і надіслав їх повітовим народним урядам. За допомогою таких анкет збиралися відомості про пам'ятки історії та культури, об'єкти природи, які можна було б використати з екскурсійною метою, з'ясувалося, чи є на місцях які-небудь організації, що займаються екскурсійною справою, чи проводяться екскурсії для учнівської молоді. Працівники екскурсійного відділу дізнавалися про стан цієї роботи, виясняли можливості організації тимчасових курсів для підготовки місцевих керманців екскурсій у кожній конкретній місцевості [6, арк. 4; 7, арк. 11 -12]. Збір даних про екскурсійний потенціал на місцях став складовою системного підходу української влади до розвитку туристично-краєзнавчої справи.

Керівник екскурсійного відділу, відомий український педагог С.Ф. Русова неодноразово відзначала важливу роль екскурсії у пізнанні рідного краю, вихованні в учнів почуття любові та поваги до Батьківщини. У своїх статтях і промовах С.Ф. Русова наголошувала на важливості активної позиції вчителів щодо організації екскурсійно-туристично-краєзнавчої роботи. Вона вважала, що екскурсії «... справді найкращий спосіб пізнати свій рідний край, зрозуміти залежність його від тих чи інших обставин рідного народу та його сучасного економічного життя, його національної культури» [2, с. 141]. „Екскурсія, - вважала С.Ф. Русова, - має надзвичайне значення в сучасній методиці нової школи - се ІЗ життєвий нерв, се найкращий фактор пробудження цікавості до навчання" [3, с. 17].

Зважаючи на виняткове для країни значення екскурсійної справи, працівники Департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти прагнули поставити її на наукову основу. Реалізація цих задумів пов'язувалася, перш за все, з підготовкою екскурсійних працівників. « Про кадр керманічів треба подбати в першу чергу*, - наголошував видатний педагог В.М. Артоболевський [8, арк. 11, 11 зв.]. С.Ф. Русова цілком справедливо зауважувала, що недосвідчений керівник «зіпсує ідею екскурсії. Обов'язково перше треба підготувати керманічів екскурсіями» [8, арк. 10].

Питання підготовки керівників екскурсій неодноразово було предметом обговорення на засіданнях екскурсійного відділу Департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти УНР. «Від керманіча залежить все». [8, арк. 10 зв.]. Ці слова М.С. Шугаєвського, доводять, що освітянські працівники повною мірою розуміли значення постаті керівника екскурсії Зважаючи на високу просвітницьку місію екскурсовода, важливим був його патріотизм, високий національний дух: «...потрібно мати кадр свідомих керманічів екскурсій - історичних, природознавчих та по мистецтву. Навчання їх керманічів і їх керування екскурсіями повинно бути платними» [7, арк. 158]. Найкращі риси громадянина-патріота були особливо важливими для керівників історичних екскурсій: «До виконання оцих (історичних) екскурсій бажано приставляти людей національно-вихованнх, які вико-

нували б оці екскурсії в нац іональному українському дусі» [8, арк. 11]. Потрібно було здійснювати пошук таких людей, оскільки «...колишні керманічі по історії тепер не можуть бути відповідні. Вони тенденціозві. Тепер ідуть для отримання настрою патріотичного. Під цей час вибір історика повинен бути строгий» (8, арк. 11 зв.).

Постійно зверталася увага на професійну кваліфікацію екскурсовода, його різнобічну підготовку, ерудицію: «Один керманіч екскурсії аовинен бути фахівцем і по природознавству і по історії» [8, арк. 10 зв.]. До проведення виробничих екскурсій залучалися відповідні фахівці: «По заводу керманічем повинен бути заводський працівник того заводу, який оглядають», - зазначав В. М. Артоболевський [8, арк. 11 зв.].

Вкрай актуальними були питання організації підготовки керівників екскурсій. Перш за все особливі надії тогочасні організатори екскурсійної справи покладали на шкільних учителів, а також студентів. Пропонувалося підібрати «...групу учителів і дати їм фахівця-керманіча. На другий рік ці учителя - екскурсанти будуть самі керманічами. ... Кадр керманічів взагалі - це учителі народних шкіл. Під цей час керманічами можуть бути студенти, курсистки », - відзначалося на засіданні екскурсійного відділу Департаменту позашкільної освіти 27 квітня 1918 р. [8, арк. 10 зв., 11]. Зокрема, керівників природознавчих екскурсій пропонувалося готувати з числа «студенті в-природознавців короткими курсами*» [8, арк. 11 зв.] Принагідно зазначимо, екскурсійний від діл Департаменту позашкільної освіти залучав до роботи керівниками екскурсій студентів Українського університету - майбутніх істориків і «природників» [6, арк. 37].

Аналізувалася й методика підготовки майбутніх керівників екскурсій. Так, В.М. Артоболевський пропонував «...об'єднати екскурсійну групу молоді. Її перше повинен інформувати фахівець керманіч-керманічів. Для цієї групи з початку улаштовують читання, а після повезуть її по Києву. Будучі керманічі весь час розмовляють з керманічем в справі повного вияснення всіх обставин, щодо тієї екскурсії і далі новий керманіч виконує пробну екскурсію в присутності свого керманіча» [8, арк. 11,11 зв.].

Цілком справедливо зверталася увага на те, що при підготовці керівників екскурсій треба зважати і на характер екскурсій. Зокрема, мова йшла про підготовку керманічів для проведення невеличких екскурсій-прогулянок. Висловлювалася думка, що для проведення таких екскурсій «не треба керманіча наукового, але тільки такого, який би вказував гарні місця» [8, арк. 12].

Працівники екскурсійного відділу активно займалися організацією тимчасових курсів з підготовки керманічів екскурсій. Для підготовки керівників екскурсій до історичних і архітектурних пам'яток Києва в липні 1918 р. при Київському Українському народному університеті було відкрито тритижневі курси (навчалися 45 осіб), де викладали відомі вчені М. Біляшівський, А. Грабар, В. Козловська, Г. Павлуцький, В. Прокопович [4, с. 27]. Того ж року Ботанічний гурток Українського народного університету під керівництвом студента Л. Бачинського організував курси з природознавства. У роботі курсів взяли участь професори В.В. Дубяньський, П.А. Тутковський, М.В. Шарлемань, Л. Чикаленко, О. Яната та ін. У 1919 р. ініціатором організації курсів з екскурсійної справи став М.В. Шарлемань [5, арк. 5].

Висновки. Отже, проведений аналіз архівних документів доводить, що українські уряди 1917- 1919рр., незважаючи на надзвичайно несприятливі політичні та соціально-економічні умови, приділяли увагу становленню екскурсійно-туристично-краєзнавчої справи в Україні. Педагоги, громадські діячі, науковці, які працювали в екскурсійному відділі Департаменту позашкільної освіти під керівництвом видатного вітчизняного педагога С.Ф. Русової шукали шляхи підготовки кадрів для туристично-краєзнавчої роботи.

організували перші курси підготовки керівників екскурсій. Подальшого вивчення потребує зміст навчання на перших курсах підготовки керівників екскурсій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грибанова С. В. З історії становлення екскурсійної справи в Україні у 1918 р. /С. В. Грибанова // Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи : зб. наук, статей. - К. : Український інститут туризму ФПУ, 1995.-С. 122-128.
2. Грибанова С. В. З історії організації екскурсій Київським навчальним округом XIX - поч. XX ст. / С. В. Грибанова // Внутрішній туризм в Україні: [окремі аспекти]: [зб. наук, статей / наук. ред. Лугова О. І.]. — К., 2002. - С. 140-160.
3. Русова С. Ф. Методика початкової географії / Русова С., Сірий Ю., Чепіга Я., Черкасенко С. - К. : В-во «Українська школа», 1918.
4. Чагайда І. М. Екскурсознавство: [навч. посібн.] /І. М. Чагайда, С. В. Грибанова. - К., 2004.-240 с.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1,спр. 798, 6 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 557, 64 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 559,172 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 2, спр. 15, 13 арк

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Соловей Людмила Сергіївна - старший викладач кафедри іноземних мов Інституту туризму Федерації професійних спілок України, член Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України.